

EEN ICOON VAN VERTROUWEN CHRISTUS EN MENAS

De beroemde icoon van Christus en Menas wordt gewoonlijk de icoon van de vriendschap genoemd, ofwel kortweg de ‘vriendschapsicoon’. In de ‘Pelgrimage van vertrouwen’ die sinds 2007 vanuit Taizé door landen in Europa wordt gehouden, speelt deze icoon een centrale rol. Een icoon van vertrouwen!

Deze icoon maakt bij de ‘Pelgrimage van vertrouwen’ een soort toer door een land. Taizé heeft van deze icoon verschillende kopieën geschilderd, voor elk land één. De vriendschapsicoon is dan tijdens deze ‘Pelgrimage van vertrouwen’ aanwezig op diverse plekken: kerken, kapellen en instellingen. We kijken hieronder kort naar enkele aspecten van deze icoon (en in een Bijlage kunt u uzelf desgewenst nog verder verdiepen in de icoon).

Icoon die vertrouwen uitdrukt

Op de icoon staan Christus en Menas. Rechts van Christus staat in het Koptisch: ‘de Verlosser’. Links van Menas staat in de achtergrond (boven in de icoon) in het Koptisch geschreven: ‘Apa Mênas overste’. En in de voorgrond (beneden links) staat wederom ‘Apa Mênas overste’.

Christus heeft zijn rechterarm over Menas' schouder geslagen, Zijn hand rust op de rechterschouder van de overste. Dit is op iconen een zeldzame en eigenlijk volstrekt unieke geste. Het gebaar zouden we kunnen zien als een soort 'presentatie': Christus presenteert Menas als de heilige (zie Menas' aureool) overste. De overste is een belangrijk man in een monnikenklooster. Maar wát de oorspronkelijke maker ook ooit in de icoon heeft willen leggen (presentatie/geen presentatie, of anderszins), Christus' gebaar is hoe dan ook een indrukwekkende geste van vertrouwen, vertrouwelijkheid en bescherming (van Menas door Christus). Alles straalt een diepe vriendschap uit. Het feit dat de twee figuren dicht bij elkaar staan afgebeeld, onderstreept de vertrouwelijkheid. De naam die aan de icoon in de moderne tijd is gegeven, focust wellicht op één aspect van de beeltenis: op hoe wij die arm om de schouder vooral ervaren, maar die naam 'vriendschapsicoon' is zonder twijfel terecht.

De betekenis voor Taizé.

Dit door de icoon uitgedrukte vertrouwen heeft Taizé ertoe aangezet om deze beeltenis van Christus en Menas tot 'cultusobject' van zijn 'Pelgrimage van vertrouwen' te maken. De protestantse monnikengemeenschap van Taizé heeft vanaf het begin een grote liefde voor iconen gehad. Verschillende iconen hebben in haar liturgie een prominente plaats gekregen. Allereerst de Drievuldigheidsicoon van Roeblov, de drie mannen op bezoek bij Abraham en Sara, symbool van de drie-ene God. Maar ook de Moeder Gods Glykophilousa – tederminnende. En *last but not least* deze icoon. Het zou de lievelingsicoon geweest zijn van frère Roger, de charismatische stichter van Taizé (zie in de Bijlage bij 'Literatuur'). Voor de 'Pelgrimage van vertrouwen' heeft de gemeenschap van Taizé heel uitdrukkelijk de icoon van Christus en Menas uitgekozen.

Eind december 2006 vond er in de Kroatische hoofdstad Zagreb een Europese Ontmoeting van Taizé plaats. Er werd een nieuw initiatief gestart. Broeder Aloïs uit Taizé had als verrassing voor elk aanwezig land een kopie van de 'vriendschapsicoon'. In elk land zou de 'vriendschapsicoon' een eigen Pelgrimage van Vertrouwen gaan maken.

Op zondagavond 31 december, Oudjaarsavond van dat jaar, tijdens het laatste gemeenschappelijke gebed op deze Europese Ontmoeting, zegt broeder Aloïs in dat verband het volgende:

“Morgen vertrekken we weer allemaal huiswaarts. We zouden ons dan willen herinneren dat wij allen hier het geschenk van Christus' vriendschap hebben ontvangen. Het is niet voor niets dat Hij ons in het evangelie zegt: “Ik noem jullie geen dienaren meer; vrienden noem Ik jullie.”

Er is hier een icoon die dat uitdrukt, de icoon van de vriendschap. Hij is afkomstig uit Egypte en dateert uit de zesde eeuw. Hij beeldt Christus uit die zijn hand legt op de schouder van zijn vriend om met hem op te lopen, hem te vergezellen.

Wij kunnen ons allemaal herkennen in deze vriend van Christus. Deze icoon beeldt uit wat centraal staat in het evangelie: ook al is Christus, na zijn opstanding, onzichtbaar voor onze ogen, toch kunnen wij ons toevertrouwen aan zijn aanwezigheid. Hij vergezelt ieder mens. Wanneer je naar deze icoon kijkt, ben je al aan het bidden en voel je je één met God.

Wij hebben verscheidene kopieën laten maken van de vriendschapsicoon, één voor elk Europees land dat hier in Zagreb aanwezig is. In de loop van het komende jaar zal deze icoon jullie helpen om kleine pelgrimages van vertrouwen te beleven op plekken waar jongeren bij elkaar komen, van de ene stad of kerkgemeenschap naar de andere, in een ziekenhuis of een tehuis voor aan hun lot overgelaten kinderen, en op alle andere plekken waar mensen pijn hebben aan het leven. Zo kunnen jullie op eenvoudige wijze, de goede boodschap van het evangelie overdragen.”

Het is steeds deze icoon die in het kader van de ‘Pelgrimage van vertrouwen’ ook in Nederland rondtrekt van plaats tot plaats. In 2010 is zulks bijvoorbeeld geschied van januari tot april..

De poster van Willibrordzondag 2010

Op Willibrordzondag 2010 is het motto «Pelgrimage van vertrouwen. Taizé als inspiratie van de eenheid van christenen». Op de poster van deze Willibrordzondag zien we in het midden de ‘vriendschapsicoon’, omringd door foto’s van jonge Taizé-gangers. Zij staan er reisvaardig op, als pelgrims; op een enkele foto’s zien we ze ook samen met de monniken van Taizé bidden. De foto van de ‘vriendschapsicoon’ zelf is genomen op zo’n gebedsbijeenkomst. De poster spreekt verder voor zichzelf.

De Katholieke Vereniging voor Oecumene ziet Taizé ‘als een inspiratie van de eenheid van christenen’. Hiervoor is vertrouwen hard nodig. En daarvan is de icoon die zoveel vertrouwelijkheid en vriendschap uitstraalt, een zeer toepasselijke expressie.

BIJLAGE

ENKELE VERDERE WETENSWAARDIGHEDEN OVER DE ‘VRIENDSCHAPSICOON’

In de hedendaagse verhalen bij de ‘vriendschapsicoon’, vooral die op internet, maken de pure beschrijvingen al snel plaats voor spirituele beschouwingen over zijn diepere betekenis. Bepaalde details worden geïnterpreteerd, toepasselijk geachte bijbelcitaten tot meer persoonlijke ontboezemingen passeren de revue. Deze zijn allemaal op hun best regelrecht inspirerende uitingen, en hoe dan ook aanwijzingen voor de grote uitstraling anno nu van deze wonderlijke icoon. Wij hebben ons hierboven echter grotendeels beperkt tot de betekenis van de icoon voor Taizé en Willibrordzondag 2010. Hieronder vindt u nog enkele gegevens die wat meer ‘technische’ maar wellicht interessante uitleg over deze bijzondere icoon bieden.

De icoon zelf

Deze icoon is een schildering op hout, van de vijgenmoerbeiboom (*Ficus sycomorus*) om precies te zijn. Een boom die groeit in het Midden-Oosten, het soort waar de tollenaar Zacheüs te Jericho in krom om Jezus te zien (Lukas 19:4). Het is een Koptische icoon, geschilderd in Egypte om en nabij 600 nChr. Hij werd geschilderd met eitempera, de iconschildertechniek die ook nu nog bestaat. Temperaverf is pigmentpoeder, vermengd met eidooier en water.

Het icoonpaneel is perfect vierkant, 57 x 57 cm, een unicum bij iconen. Deze vorm doet vermoeden dat de icoon ooit deel uitmaakte van een groter geheel: waarschijnlijk ooit geplaatst in een wand of in een soort tableau dat werd uitgesteld zodat de gelovigen er de heilige beeltenissen op konden vereren.

De icoon werd in 1900 gevonden bij de opgravingen van het Koptische woestijnklooster te Bawit, Midden-Egypte. Hij bevindt zich nu in het Museum van het Louvre in Parijs.

Als de datering die het Louvre geeft klopt, dan is het tijdstip dat de icoon geschilderd werd: eind 6^e eeuw/begin 7^e eeuw, opmerkelijk. Het is aan het einde van de Byzantijnse periode van het Midden-Oosten, toen dit imperium een vervalperiode doormaakte en het christendom er vreselijk werd verscheurd door de twisten rond de leer over Jezus. Een strijd met een hoog politiek gehalte. Enkele tientallen jaren later stonden de moslims, Arabieren van het schiereiland, aan de Nijl. Dit zou in de geschiedenis een *point of no return* blijken. De moslim-Arabieren zouden het gezicht van het dan nog christelijk Egypte onherkenbaar en onomkeerbaar veranderen, en daarmee vanaf dat moment van heel de christelijke wereld.

Nog even inzoomen op de afbeelding

De icoon heeft met zijn oranje kleuren een warme teint. De twee figuren zijn *en face* en vollijs afgebeeld tegen de achtergrond van een landschap. Christus heeft een aureool met een kruis daarin, wat hem onbetwifelbaar als zodanig als de Heer identificeert. Menas heeft een gewoon aureool. Daartussen is een kruis afgebeeld met versierseltjes er rondom heen, zoals we die ook tegenkomen in Koptische en Byzantijnse handschriften uit die tijd. Aan hun beider voeten zien we nog wat begroeiing. De achtergrond is een golvend heuvelslandschap, met een rossige zonnegloed aan de kim. Deze wordt in de literatuur over de icoon geïnterpreteerd als een *óndergaande* zon. Eén uitlegger suggereert dat tegen die achtergrond “het net is of de aureolen rijzen” op de icoon. (Men kan dan onwillekeurig denken aan de oeroude Christushymne *Phôs hilaron*, ‘Vriendelijk Licht’: “nu

de zon ondergaat, en wij het avondlicht zien”, waarbij subtiel wordt gesuggereerd dat Christus in feite zowel ondergaande zon als opkomend avondlicht is.)

Christus heeft Zijn ogen wijdopen; ze zijn scherp omljnd. Hij heeft een donkere, korte baard. Hij draagt een tunica met een omslagdoek als overkleed. In zijn linkerhand draagt Hij een rijk versierd boek: het Evangelie, Gods Woord. Dat symboliseert dat Hij zelf het Woord van God is. Naast Hem staat met de monnik Menas. Ook deze draagt, op een iets andere manier en in andere kleuren, een tuniek met een brede sjaal als overkleed omgeslagen. Hij heeft een grijze eerbiedwaardige baard. Menas, de kloosteroverste, heeft een boekrol in zijn hand. Ook de profeten en apostelen hebben op iconen vaak een boekrol in de hand. De boekrol hier wordt vaak geïnterpreteerd als de regel van Menas’ klooster.

Stijl

We zien op de icoon hoe Christus maar ook Menas ons met grote open ogen aankijken. Dit en de grote hoofden en grote aureolen van de afgebeelden kunnen we rekenen tot de stijlkenmerken van de Koptische iconoschilderkunst. Deze stijl werd in de 20^e eeuw gedeeltelijk weer door de Kopten opgepikt en nieuw leven ingeblazen, op initiatief van Isaac Fanous in Cairo. Christus en Menas hebben tevens, geheel binnen die Koptische stijl, proportioneel kleine lichamen; het is anatomisch allemaal niet zo correct. In de Byzantijnse maar vooral Russische iconoschilderkunst kregen de gewijde gestalten juist steeds langere lichamen, met relatief kleine hoofden. Beide drukken deels hetzelfde uit: we zien de afgebeelden niet in hun naturalistische gedaante, maar in het licht van de goddelijke wereld. In de Byzantijnse en Russische stijl overheerst dan wel een soort ‘hiëratische’, sacrale stijl, die bij de schouwer diep respect inboezemt maar daardoor ook afstand kan scheppen. In de Koptische stijl van deze icoon echter zien we veeleer de sobere ingetogen houding die het ascetische ideaal van de eenvoudige Koptische woestijnmonniken representeert en hun ongecompliceerde ‘enkelvoudige’ relatie met God. Mogelijk dat die – evenzeer respectvolle - stijl ook wat dichter bij mensen van nu staat en daarmee wellicht een van de verklaringen vormt van de populariteit van de ‘vriendschapsicoon’.

Wie was ‘onze’ Menas (waarschijnlijk) niet?

‘Apa Mênas’ is waarschijnlijk *niet* de alom bekende Egyptische heilige, Sint-Menas, soldaat, martelaar, wonderdoener (285 – ±. 309), zeer populair in zijn thuisland Egypte en in de Koptische kerk, maar ook ver daarbuiten: heel uitdrukkelijk in de oosters-orthodoxe traditie van Byzantium en in de middeleeuwen tot in het westers christendom toe. Het opschrift op de ‘vriendschapsicoon’ alsook hoe Apa Mênas daar is afgebeeld, zegt het al: onze Menas is hier geen soldaat, maar een kloosterling. Er zijn wel legendes die de soldaat Menas ook nog eens monnik laten worden, eigenlijk meer kluizenaar, om hem daarna als martelaar te laten sterven. Veel hedendaagse beschrijvingen gaan ook uit van het feit dat ‘Menas de soldaat-martelaar’ tevens ‘Menas de monnik’ zou zijn. Logischer lijkt het echter, dat we met onze Menas historisch wel eens met een totaal ander iemand van doen zouden kunnen hebben dan met de fameuze martelaar.

Wie is deze Menas wel?

Als het bovenstaande waar is, dan staat er op de icoon een persoon afgebeeld over wie we verder amper iets weten. Men gaat er vanuit dat de Menas op de vriendschapsicoon overste (en dus geen kluizenaar) was van het klooster te Bawit, waar de icoon werd geschilderd en 110 jaar geleden gevonden werd. Het klooster te Bawit werd gesticht rond 385 en was op zijn hoogtepunt in de 6^e eeuw, zo om en nabij de periode dat abba Menas er overste geweest moet zijn. Het klooster was uitermate groot, getuige de 3 km lange kloostermuur. Vanaf de 8^e eeuw zette de neergang zich in vanwege de huizenhoge belastingen die niet-moslams in het islamitisch geregeerde Egypte moesten betalen. In de 12^e eeuw waren de kloosterruïnes na een langzaam proces van verzanding voor meer dan zeven eeuwen geheel aan het oog onttrokken.

Frappant is wel dat het klooster te Bawit was toegewijd aan Sint-Menas. Indien het klooster al rond 385 die naam droeg, dan moet zijn patroonheilige in elk geval Menas de soldaat geweest zijn. Droeg de overste Menas de naam van de kloosterpatroon, Menas de soldaat? (Iets wat erop lijkt vinden we bij de eerste maronietische patriarch, Johannes Maron uit de 7^e eeuw, die heette naar zijn klooster dat was toegewijd aan de heilige asceet Maron uit de 5^e eeuw!)

Hernieuwde inspiratie

Er is iets naast vorm en afbeelding nog iets bijzonders aan deze icoon. Na meer dan duizend jaar onder het woestijnzand te hebben gelegen, wordt deze icoon in 1900 letterlijk van onder het stof vandaan gehaald. Hij wordt een paar jaar later door de Egyptische regering bij de verdeling van de archeologische vondsten uit erkentelijkheid geschonken aan Frankrijk – het land waar de vinder vandaan kwam, de archeoloog Jean Clédat – en belandt zo in het Louvre als de enige Koptische icoon van de reusachtige collectie kunst die dat museum herbergt. En hij begint een bescheiden ‘triumftocht’ in het zich vernieuwende christendom van de 20e eeuw. Iets dat stokoud is, lange tijd onbekend was aan de christelijke traditie, maar daaruit voortkomt en er dus naadloos bij aansluit, ‘duikt’ plotseling op en weet de harten te beroeren. Het is vergelijkbaar met de relatief ‘recentelijk’

gevonden *Didachê* ('Leer van de Twaalf Apostelen', 1873 gevonden in een Grieks-orthodoxe bibliotheek te Jeruzalem), een tweede-eeuws geschrift dat zelfs een van de romeinse tafelgebeden van na het Tweede Vaticaans Concilie letterlijk wist te inspireren.

De intensieve manier waarmee deze icoon wordt begrepen en eigen gemaakt door hedendaagse christenen, kan als een 'bewijs' worden gezien dat er belangrijke elementen uit de oude traditie zijn (beeltenissen of teksten) die krachtig genoeg zijn om ook nu mensen te inspireren. En op een poster in 2010 te belanden!

Literatuur

- Rutschowskaya M.-H., *Le Christ et l'abbé Ména*, RMN-Louvre, Solo (11), 1998.
- Frère Roger, *Bidden in de stilte van je hart*, Kampen. Hierin heeft frère Roger ook zijn gedachten nagelaten over de 'vriendschapsicoon', zijn lievelingsicoon.